

ВЯСКОВАЯ КАЛАНІЗАЦЫЯ НА НЯМЕЦКІМ
ПРАВЕ БЕЛАРУСКІХ ЗЕМЛЯЎ ВКЛ У КАНЦЫ
XV – ПЕРШАЙ ПАЛОВЕ XVI СТАГОДДЗЯЎ:
ПРЫЧЫНЫ, ЮРЫДЫЧНЫЯ АСПЕКТЫ,
ГЕАГРАФІЯ, АСАБЛІВАСЦІ

УЛАДЗІМІР ФЁДАРАЎ

Анотацыя: Артыкул прысвечаны вясковай каланізацыі на нямецкім праве беларускіх зямель ВКЛ і аналізуе прычыны, юрыдычныя аспекты, геаграфію і асаблівасці гэтага працэсу ў канцы XV – першай палове XVI стагоддзяў.

Ключевые слова: унутраная каланізацыя, вясковыя паселішчы, нямецкае права, наданні зямлі, зямельныя трыманні.

RURAL COLONIZATION OF BELARUSIAN LANDS
OF THE GDL ACCORDING TO THE GERMAN LAW
IN THE LATE 15th – FIRST HALF OF THE 16th CENTURIES:
REASONS, LEGAL ASPECTS, GEOGRAPHY
AND FEATURES

Abstract: The article studies rural colonization of Belarusian lands of the Grand Duchy of Lithuania according to the German law. It analyses reasons, legal aspects, geography and features of this process in the late 15th – first half of the 16th centuries.

Keywords: Internal Colonization, Rural Settlement, German Law, Land Grant, Land Tenure.

Дастаткова актуальным і слаба даследаваным пытаннем гаспадарчай і сацыяльнай гісторыі Беларусі ў Сярэдневечча і Ранні Новы час з'яўляецца праблема ўнутранай каланізацыі: пашырэння арэала выкарыстоўваемых у гаспадарцы тэрыторый за кошт асваення новых земляў і заснавання там населеных пунктаў. Адным з кірункаў гэтага працэсу была так званая вясковая каланізацыя – працэс стварэння новых паселішчаў, жыхары якіх займаліся пераважна сельскай гаспадаркай: вёсак і мястэчак.

Канец XV – першая палова XVI стагоддзя для гісторыі ВКЛ, у склад якога ўваходзілі і землі сучаснай Беларусі, быў асобным перыядам, падзяляючым Сярэдневечча і Ранні Новы час, які характарызуецца і заўважным ростам сеткі паселішчаў вясковага тыпу. Прычынамі ўнутранай каланізацыі было павелічэнне попыту на прадукты сельскай гаспадаркі на еўрапейскім рынку, імкненне вялікага князя і землеўласнікаў да памнажэння сваіх прыбыткаў, рост колькасці насельніцтва некаторых рэгіёнаў ВКЛ, рэцэпцыя некаторых арганізацыйных узораў з Польшчы. Мела месца таксама і паляпшэнне тэхнікі апрацоўкі зямлі: развіццё ў Панямонні трохпольнай сістэмы і двухральнай сахі (Шаблюк, 1996: 82–83).

Так, паводле Г. Самсановіча, экспарт збожжа з ВКЛ пачаўся ў пачатку XV стагоддзя і рос цягам стагоддзя, складаючы ў другой яго палове ўжо 30% ад ўсяго экспарту праз Балтыку (Samsonowicz, 1999: 79). Выраб поташу, які таксама з'яўляўся прадуктам продажу за мяжу, вызваляў ад лесу і пушчаў новыя тэрыторыі, што маглі быць выкарыстаныя ў сельскай гаспадарцы. Таксама цягам XV стагоддзя адбываўся і заўважны дэмаграфічны рост. Усе гэтыя фактары не толькі спрыялі развіццю гаспадарчага асваення новых земляў, але і адпаведных мадэляў арганізацыі (Ochmański, 1986: 161–162; Małowist, 2006: 114–115), у тым ліку і пачатку развіцця вясковай каланізацыі на нямецкім праве.

Менавіта паводле яе ў пераважнай большасці вядомых выпадкаў адбывалася заснаванне новых сельскіх паселішчаў у разглядаемы перыяд. Юрыдычныя нормы нямецкага права акрэслівалі спецыфічныя ўмовы карыстання з нададзеных ў карыстанне сялянам земляў. Яны былі пазычаны з Цэнтральнай Еўропы: з'явіліся ў Нямеччыне ў XIII стагоддзі, пачалі распаўсюджвацца далей на ўсход і ў канцы XV стагоддзя праніклі з Мазоўша на Падляшша і далей на астатнія землі ВКЛ (Доўнар-Запольскі, 2010: 266–268; Пичета, 1927: 48–50). Сутнасць гэтых нормаў зводзілася да вымеру гунту на ланы памерам ад 16 ці 24 га, ільготныя ўмовы арэнды, тэрмін "вольніцы" тэрмінам ад 2 да 24 год, рэнтай быў чынш. Кіраванне працэсам на месцы ажыццяўлялася праз абраную ці прызначаную на пасаду солтыса асобу. У аграрным плане таксама

адбываліся новаўвядзенні: трохполле становілася адзінай формай землекарыстання, што павялічыла ўпраўнасць зямлі на 1/6 (Historia ustroju i prawa polskiego, 2009: 57–58; Samsonowicz, 2001: 128). У ВКЛ нямецкае права мела свае асаблівасці: надзелы дзяліліся чамусьці не на ланы, а на валокі памерам 21.36 га, замест солтыса быў воіт. Што тычыцца акрэса “волі”, то ён таксама залежыў ад варункаў мясцовасці, аддаленасці ад населеных пунктаў і памераў працы. Паводле актаў Метрыкі, ён складаў ад 5 (Метрыка ВКЛ, 2007: 35) да 12 год (Lietuvos Metrika, 2011: 339), а ў большасці выпадкаў прызначаўся на 10 гадоў (Доўнар-Запольскі, 2010: 266).

У акрэслены перыяд дадзены працэс ахапіў у асноўным заходнюю частку цяперашняй тэрыторыі Беларусі, якая пераважна знаходзілася ў басейне Балтыйскага мора. Гэта было ў першую чаргу звязана з геаграфічнымі фактарам: адноснай блізкасцю і даступнасцю знешніх рынкаў збыту праз сетку рэк. Геаграфічны чыннік меў значэнне і для некаторых мясцовасцяў Берасцейскага павета, што знаходзіліся у басейне ракі Прыпяць: нямецкае права пранікала туды з Падляшша, ды і шляхі, якія лучылі іх з Балтыкай, знаходзіліся недалёка. Свой уплыў мела і далёкае знаходжанне земляў, якія актыўна распрацоўваліся ад небяспечнай маскоўскай мяжы, а таксама трохі лепшая якасць глеб і тэхніка апрацоўкі зямлі ў параўнанні з Паўночнай Беларуссю і Палесsem (Шаблюк, 1996: 83). Вясковыя паселішчы, заснаваныя на нямецкім праве, прысутнічалі і на поўначы Беларусі, у Полацкай зямлі, Браслаўскім і Аршанскім паветах: тут, хутчэй за ўсё, таксама першую ролю адыгрываў фактар, звязаны з доступам да Балтыкі праз Заходнюю Дзвіну. Што тычыць іх прыналежнасці, то большая іх колькасць была прыватнаўласніцкімі.

Геаграфію, колькасць і прыналежнасць заснаваных у канцы XV – першай палове XVI стагоддзя вясковых паселішчаў на нямецкім праве можна звесці ў наступную табліцу, складзеную паводле дадзеных С. Александровіча (Alexandrowicz, 2011: 73–90):

Павет	Прыватнаўласніцкія	Дзяржаўныя	Усяго
Аршанскі	2	-	2
Ашмянскі	3	-	3
Берасцейскі	6	3	9
Браслаўскі	1	-	1
Ваўкавыскі	-	1	1
Гарадзенскі	2	1	3*
Лідскі	1	-	1

Павет	Прыватнаўласніцкія	Дзяржаўныя	Усяго
Мінскі	1	-	1
Наваградскі	2	-	2
Полацкая зямля	3	-	3
Слоніўскі	2	-	2
Усяго	23	5	27

* Два з іх, *Заблудаў і Кузьніца*, цяпер знаходзяцца на тэрыторыі Падляскага ваяводства Рэспублікі Польшча.

Вынікам унутранай каланізацыі дадзеных тэрыторый стала развіццё на іх сеткі паселішчаў і камунікацый, пэўнае павелічэнне прыбыткаў у дзяржаўны скарб, змена ландшафту новаасвоеных тэрыторый, а таксама падрыхтоўка глебы для далейшага рэфармавання сельскай гаспадаркі дзяржавы, якая адбылася ў выніку рэалізацыі так званай “валочнай памеры”.

Бібліяграфія

1. Доўнар-Запольскі, М. (2010). *Дзяржаўная гаспадарка ВКЛ пры Ягелонах*. Мінск: Беларуская навука.
2. *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага* (2007). Кніга 560 (1542 год). Кніга перапісаў № 3 (копія канца XVI стагоддзя) / Падрыхтаваў А. І. Дзярновіч. Мінск: Беларуская навука.
3. Пичета, В. И. (1927). *История сельского хозяйства и землевладения в Белоруссии*. Ч. 1. Мінск: Изд. наркомзема.
4. Шаблюк, В. В. (1996). *Сельскія паселішчы Верхняга Панямоння XIV-XVIII стст.* Мінск: Беларуская навука.
5. Alexandrowicz, S. (2011). *Studia z dziejów miasteczek Wiekiego Księstwa Litewskiego*. Toruń: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
6. *Lietuvos Metrika* (2011). Knyga Nr. 37 (1552–1561): Užrašymų knyga 37 / Parengė D. Baronas. Vilnius: LII Leidykla.
7. Małowist, M. (2006). *Wschód a Zachód Europy w XIII-XVI wieku: konfrontacja struktur społeczno-gospodarczych*. Warszawa: Wyd. PWN.
8. *Historia ustroju i prawa polskiego* (2009). Warszawa: Wyd. PWN.
9. Ochmański, J. (1986). *Dawna Litwa. Studia i szkice historyczne*. Olsztyn: Pojezierze.
10. Samsonowicz, H. (1999) „Zagadnień handlu litewsko-hańżeatyckiego”. *Tarp istorijos ir butoves. Studijos prof. Edvardo Gudaviciaus 70-meciai*. Vilnius: Aidiai. S. 77–84.
11. Samosonowicz, H. (2001). *Złota jesień polskiego Sredniowiecza*. Poznań.